

ИНТЕЛИГЕНЦИЯТА НА ВАРНА ПО ВРЕМЕТО НА СОЦИАЛИЗМА* (ИСТОРИКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ЦРИХИ)

Петко Близнаков

Това са *четвъртото и петото поколение интелегенция* на свободна България, в това число и на Варна, които живяха и твориха при социализма. Условно поставяме границата между тях около 1970 г. Поколението не са рязко разделени. Те преливат едно в друго и много от техните личности живеят и работят успоредно. При изучаването им различие търсим в творческия облик на етапа.

Интелигенцията, като самостоятелна социална група във Варна, се оформя бавно и трудно в живота и работата на първите £ три поколения. Завършекът на този процес е в навечерието на Втората световна война. Непосредствено след 9 септември 1944 г. новите политики определяха интелигенцията като буржоазна и фашистка, а след тази дата я дефинираха като социалистическа. Такива абсурди може да има само в политиката. Историята е наука и не слага етикет на интелигенцията в името на обществения строй, в който живее и работи. Нима древногръцките и римските философи и учени са робовладелческа интелигенция? А Данте, Волтер и Юго – феодална? Нима Алберт Айнщайн и Бернард Шоу са буржоазни мислители? Те принадлежат на своя народ, на човечеството, а не на отделни класи или партии.

Интелигенцията се формира от талантливите личности на всяко поколение, което изгражда духовния облик на обществото си. Тя носи наименованието си от органа на своя труд – интелекта. При определени условия интелектът се превръща в капитал, който влиза в състава на движещите сили на прогреса. Той става *капитал-функция*, обективно необходим за реализиране на вещния и паричния капитал. В началото на настоящото столетие Европейският съюз обоснова необходимостта за преустройство на икономиката на основата на знанията и обществото – на основата на науката, т.е. на основата на *интелектуалния капитал*.

Още в средата на миналия век българската интелигенция стана носител на интелектуален

капитал, с който бе въввлечена в изграждането на социализма. Тя прие социализма като *модернизираща система*, която за 15–20 години да постигне това, което други народи при други условия са постигнали за столетие. Кои страни можеха да бъдат пример за социализма със *столетното си развитие*? Техните достижения се сочеха не само като капиталистически, а и като *цивилизационни*. Социализмът се дефинира като продължение на общочовешката цивилизация, който с научни средства, с хуманни и социални цели, може да преодолее противоречията на капитализма и в национален, и в световен мащаб. Макар и неуспял, сега социализмът трябва *критически* да се изучава, а не да се ругае със политически епитети от XIX и XX в. Сега е XXI в. – век на науката. От неговото равнище се вижда, че по това време съставът на българската интелигенцията се е увеличил и нейното творчество се е обогатило, без което не може да се продължи успешно напред.

Варненската интелигенция в своето цяло винаги е била *цивилизационна сила* в историята на своя град. Тя се е опирала на съвременните научно усвоени професии – педагогически, юридически, икономически и др., които е практикувала независимо от политическите режими. Учителите са преподавали, лекарите са лекували, инженерите са конструирали и т.н. както преди, така и след 1944 г. Всички са поддържали теоретическото равнище на своите знания, търсейки новостите в науката и културата, създавани в целия свят, въпреки политическите ограничения. Втората световна война и политическите промени след нея станаха граница между третото и четвъртото поколение на интелигенцията.

Мнозинството от *третото* поколение, запазило независимостта и достойнството си през време на войната, разви широка предприемчивост в духовния живот на Варна. Още на 8 септември 1944 г. на мястото на спрените варненски вестници група интелегенти от стари¹ и начинаещи журналисти, под редакторството на Георги Димитров – Гошкин, създават в. „Народно дело“. Името на вестника показва демократичната насоченост на градската интелигенция. Същата есен музикалните дейци

* Настоящия доклад е продължение на доклада „Формиране на варненската интелигенция (1879–1939)“, отпечатан в *Известие на Съюза на учените* – Варна, серия „Хуманитарни науки“ кн. 1, 2008 г., с. 70. Имената на творците не са подбрани по обществената им оценка и значимост, а по ежедневните им прояви според впечатленията на автора. Обоснована оценка правят редица изследвания на духовния живот на Варна по неговите направления. Те са цитирани по-долу.

¹ Ал. Бегажев, Стойчо Савов, Панко Панайотов и др.

Найден Найденов, Христина Стоянова и др. вземат инициативата за създаване на Средното музикално училище и сформирателното на Държавен симфоничен оркестър². През лятото на 1945 г. учените от Варна, начело с проф. Ст. Чолаков, разширяват Висшето търговско училище с Машинен и Архитектурен факултети и създават Варненския държавен университет „Св. Кирил Славянобългарски“, който съществува до 1953 г. През 1946 г. се открива Втора мъжка и Техническата гимназии. Учените и студентите, учителите и учениците разширяват полето на духовния живот на варненци. Градска младеж и широки слоеве от селската младеж изпълват учебните заведения. Център на техните интереси става градската библиотека, ръководена от дългогодишния директор и културен деятел на града Добрин Василев. В същото време към библиотеката се създава литературен кръжок в които участват бъдещите големи писатели Ивайло Петров и Александър Ничев. В него израстват по-младите Л. Жарин, Л. Владков, Б. Рикаров, Илия Димитров и др.³ Социалните теми, като „Пристанищни хора“ и „Великата мисия на майката“ на Димитър Аджемов, заемат водещо място в обсъжданията в кръжока. Музикалната младеж оформя самодееен художествен колектив „Стефан Йовчев“, в който много млади варненци се ориентираха за дейности на културното поприще.

През 1947 г. отворя врати Операта под ръководството на Йоско Йосифов, в която се събира голямо ядро от талантиливи оперни артисти начело с Никола Николов. Жителите на града заживяват с висшите форми на музикалното изкуство. В духовния живот е въввлечена цялата интелигенция, която постепенно се съвзема след деветосептемврийския удар. Започва създаването на масова интелигенция чрез разширения на местния университет и средните училища, чрез увеличаване учещите се в София и изпращане на студенти със стипендии в чужбина. Те обогатяват духовната среда и съдействат за появата на нови интелектуалци в града. Именно техният брой и качество най-бързо расте във всяка професия. Те създават и осмислят новите форми на живот на основата на висококултурни и етични отношения между хората. Интелектуалците формират научния пласт в общественото съзнание на варненските граждани. Идеологическият пласт влиза в действие при властовите отношения между хората. Това придава на обществото двойствен (дуалистичен) характер – професионално то строи живота си върху частно научни знания, а в политическите отношения се съобразява с партийните

постулати и се опира на роднински или землячески връзки⁴.

За кратко, поели си дъх, културните дейци дават *старт* на нов етап в духовното развитие на града. Това направи третото поколение на интелигенцията, което започна да подготвя *четвъртото* поколение с демократичното богатството и на миналото. Четвъртото поколение излезе на духовното поле със свое творчество след 1950 г., когато интелигенцията се стабилизира като относително самостоятелна социална група. Тя събра талантиливи млади варненци, които, притиснати от директивния догматизъм и политизирания социалистически реализъм, започнаха да творят наука и изкуство за своята страна, търсеца цивилизационния път на развитие.

Четвъртото поколение по-пълно изрази народността на варненската интелигенция. Тя произхождаше от дребните собственици – от семейства на служители, занаятчии, търговци, работници и повече селяни, придошли от различни краища на страната. През 60-те години българското село преживя период на материален и духовен подем, което насочи младежта към университетите⁵. Тогава БКП реши да създаде работническа интелигенция. Но нейното присъствие сред варненци не се почувства. Поради класовото ограничаване на образованието, в началото, младежи от нетруднопроизход трудно си пробиваха път в университетите, но пробиваха със способностите си. Пример за това е синът на най-големия и най-преследвания индустриалец във Варна Асен Николов, който достигна до научни звания в БАН. Има и други примери. Със своята висока култура и хуманизъм интелигенцията внасяше дух на успокоение и толерантност при ония условия на изострени политически отношения в града. Повишаваше се общата култура на гражданите, която ги сближаваше. Градът изживяваше *провинциализма си*, нагласи на съзнанието и поведението на варненци, идващи от миналото. Широките връзки със столичните и световните творци, с културни и научни учреждения издигна духовния живот на Варна на национално равнище.

В четвъртото поколение водещата си роля от преди войната си запази *учителското* съсловие. То бе съсредоточено в двата средношколски комплекса „Техникумите“ и в гимназиите на сп. „Почивка“. Сред това поколение учители видно място заемаха

⁴ И след 1989 г. общественото съзнание не се освободи от тази двойственост. Масовата интелигенцията изпадна в безидейност и силно политическо номадство. А сред интелектуалците престанаха да се раждат нови обществени идеи както през XX век.

⁵ Селската младеж се характеризираше със своето свободолюбие – тя не бе дисциплинирана от никакви обществени организации, не познаваше трудовата дисциплина на занаятчийската работилница и фабриката както градската младеж. Беше носител на масовата народностна култура.

² Вж. **Найден, Н.** Из музикалното минало на Варна. С., 1972, с. 199.

³ Вж. **Жарин, Л.** Спомени от литературното минало на Варна. Сб. Литературна Варна.

старите учители Кръстю Баев, Горанка Попова, Георги Аврамов, Кичка Петрова, и др., които групираха около себе си десетки нови и млади учители в Съюза на учителите⁶. Осъществявайки приемствеността от третото поколение, те формираха високообразован, силен учителски състав, обхващащ над 6000 души, от които повечето жени учители Градът се превърна в развит център на образованието. Всяка професия се сдоба със свое училище. Медицинските професии се обогатиха с Институт за медицински сестри и акушерки. Туристическата професия бе подкрепена с Институт по международен туризъм и специалност в Икономическия университет. Машиностроителите и корабостроителите се опряха на съответните средни и висши степени на образованието. Конструкторските бюра в заводите събраха млади инженери и технолози. Това разшири интелектуалното присъствие и обкръжение на всички професии в предприятията.

Втори по брой останаха административните служители, сред които се увеличиха служителите със средно образование. Всички бяха сковани от бюрократизма и централизираното управление на страната. Като творчески личности между управляващите града през този период се проявяваха кметовете Николай Бояджиев, Атанас Николов, инж. Станой Йонев и др. Културната сфера попадна в ръцете на добри организатори като Мария Пандова, Кирил Ковачев, Христо Йорданов (Ичо) и др. Като дейци на културата към тях може да прибавим Борис Мавроганов, Люба Липова, Спас Левков, Никола Димитров, Стефка Николова, Христина Стоева и др.

Актьорите от Драматичния театър, Операта и Кукления театър станаха третата активна група сред творческата интелигенция. Те получиха нова зала в лицето на филиала на театъра, Летен театър в морската градина, сграда на Кукления театър. Тук започнаха своя път в изкуството много от младите таланти на драмата и операта и поеха пътя към столичните и другите театри в страната. Тези, които оставаха в града, дълго вълнуваха жителите му с образите на своите герои. От драматичните актьори това са Иван Янев, Идеал Петров, Преслав Петров, Анка Феликсова, Христо Динев и дъщеря му Катя Динева, Венета Славчева, Яким Михов, Ангел Тодоров, Атанас Великов, Петър Велчев и много други, които бяха лицата на варненския драматичен театър⁷. Обликът на новосъздадената опера се представяше от Петър Райчев, Руслан Райчев, Ранко Дюлгеров, Йорданка Тенчева, Лиляна Чорбаджийска Лиляна Анастасова, Стефан Циганчев, Тодор

Костов, Мария Бохачек, Маргарита Лилова, Благовеста Карнобатлова, Михаил Зидаров и др. Работата им се одухотворяваше от забележителните диригенти и постановчици като Влади Анастасов, Борислав Иванов, Емил Трифонов, Мирчо Мирчев и др. Оформиха се и няколко музикални фамилии като тези на Добри Христов, на Г. Германов и др.

Музикални таланти продължаваха да се раждат и формират и през времето на четвъртото поколение. Такива бяха Петко Мечков, Арам Берберян, П. Стоянов, а по-късно Георги Робев, Васил Арнаудов, Марин Чонев и др. Сред тях работеше и Йордан Каранов. Композитори и диригенти, които създадоха и изведоха пред публиката множество хорови и инструментални състави – хор „Морски звуци”, хор „Дружна песен” при профсъюзния дом на културата, хора на варненските момчета, хора на учителите, симфоничния оркестър на корабостроителите и др. Тяхно широко поле стана художествената самодейност на младежта и читалищата. Самодейците получиха свой дом за изяви си – Македонския дом. Дейците на културата създадоха творчески съюзи и свой Клуб на културата, чрез които се усили общуването между творците и се организираха обществените им изяви и подкрепа.

Творчески силна и активна е групата на художниците. Ярки личности в нея са Ангел Атанасов, Христо Каварналиев, Веселин Начев, Янко Маринов, Напальон Алеков, следвани от младите Дария Василянска, Альоша Кафеджийски и др. Маргарита Денева и Хр. Веков поставиха началото на една силна фамилия художници. От общината получиха творчески дом с ателиета за работа, художествена галерия на бул. Княз Борис, сградата на Мъжката гимназия и създадоха Общоградска художествена галерия, къща-музей на Георги Велчев и др.

Историците подредиха археологическото богатство на града в сградата на Девическата гимназия. Създадоха музей на Възраждането, Етнографски музей, обогатиха Военноморския музей, музея „Вл. Варненчик”, музея на здравето, Природонаучния музей и др. В тях работиха Милко Мирчев, Александър Кузев, Димитър Димитров, Горанка Тончева, Иван Иванов, Костадин Стоянов, Станка Димитрова, Лидия Петрова, Иван Казаков, Ради Боев, Вл. Павлов, Шанко Апостолов и др. Историческата атмосфера в града поддържаха със свои публикации Христо Мирски, Ярослав Гочев, д-р Христо Ганев, Иван Минчев и др.

Журналистите се обединиха в творческите колегии на в. Народно дело, на Радио-телевизионния център, в младежкия на в. Полет, в кореспондентски екип на столичните вестници, в заводските вестници. Сред тях първи оставиха следа Пресиян Мирчев, Петър Чуклев, Емил Томов, Ешуа Декало,

⁶ Във Варна работиха забележителни учители, за които трябва да се напише голяма книга.

⁷ Л. Владков е обрисувал в много свои книги образите на почти всички артисти.

Илия Панайотов, Иван Тодоров, Венета Терзиева, Боян Върбанов, Николай Станев, Васил Добрев, Велико Бърнев, Евтим Илиев, Генчо Арабаджиев и мн. др.

Писателите се събраха около издателство „Г. Бакалов“. Тук издадоха свои произведения Върбан Стаматов, Петър Алипиев, Тодор Копаранов, Кольо Севов, Богомил Тодоров, Атанас Мочуров, Иван Троянски, Йордан Тодоров, Тихомир Йорданов др. Заедно с университетските издателства Варна се разви като голям извънстоличен книжовен център⁸. Културно творческата интелигенция надхвърли 1000 души⁹.

Четвъртото поколение на интелигенцията посрещна с радост откриването на Медицинския и Техническия университети, превръщането на Военноморското училище във висше. Заедно с Института по океанология и няколко ведомствени и на БАН научни институти се разшири съсловие на учените, които направиха науката водеща в индустрията, здравеопазването, мореплаването и др. Събра се едно съзвездие от учени, което подпомагаше и осветяваше живота и труда на варненци. До старата варненска професура на Икономическия университет израснаха професорите Константин Тодоров, Стефан Цонев, Станислав Хаджиев, Марко Базлянков, Марко Вълканов, Васил Ванков, Георги Димитров и др. Медицинският университет комплектува силна група учени от професорите Здравка Кемилева, Ванко Ванков, Владо Иванов, Димитър Желязков и др. Техническият университет последователно се оглави от професорите Марин Опрев, Петър Пенчев, Емил Станчев, и др. В Океанологията работиха професорите Ал. Вълканов и Ал. Рождественски. Морското училище се ръководеше от адмиралите Дичо Узунов, Емил Станчев, Румен Попов и др. Към края на периода учените на Варна надхвърлиха 3000 души. Тях ги обедини Съюзът на учените, който активно съдействаше за интердисциплинарното им сътрудничество.

Общо за всички творци от четвъртото поколение може да кажем, че това бе *просветителско поколение*. То гледаше на своите дейности като на разпространение на нови знания, на наука и култура сред всички слоеве на града. То съдействаше на приходилите от малките селища нови жители да се адаптират към изискванията на големия град. Заедно с това създаваше широка културна публика сред гражданите, която стимулираше творческите прояви. Нарастването на интелигенцията доведе до създаване на големи колективи, в които се развиваха професионално-групови и организационно-политически отношения, изпълняващи функциите на

обществени отношения. Всъщност тези групови отношения образуваха ограниченото гражданско общество при социализма. Масовизирането на интелигенцията доведе в нейните редове единици посредством личности. Те внесоха завистта и кариеризма в нейните общности и колективи. Често в техните рамки се разгаряха безпринципни борби между можещи и неможещи творци, които се потушаваха с административно-политически решения често във вреда на можещите. Последните, със сократовско примирение, се свиваха пред властта и безличността на колективите.

На границата на четвъртото и петото поколение бе изградена широка материална база на духовния живот на варненци и варненските творци: Двореца на културата и спорта, Фестивалния и конгресен център, Дома на архитекта, домове на писателя и художника и др.

В такава социална среда почна да се формира *петото поколение* на интелигенцията на Варна. Неговото детство премина с „ключ на шията“, както го определят педагозите. Родителите му бяха прекалено заети с труд и обществени дейности и децата сами растяха вкъщи. Те бяха заплени от научно-техническия прогрес и чрез образованието и обществените форми разшириха слоя на инженерно-техническата интелигенция в града. Тя зае водещо място сред *петото поколение* интелектуалци и активно се включи в оформянето на двете индустриални зони – на южната и западната. Към всички заводи бяха създадени мощни конструкторски институции. Производството на множество кораби, машини и уреди, между които националната гордост 100-хилядният танкер „Хан Аспарух“.

Достижение на инженерната мисъл бе построяването на най-дългия мост в страната, над плавателния канал, и магистралите, които прорязаха града и стигнаха до гр. Девня и до оформените туристически комплекси Златни пясъци и Свети Константин и Елена. Градът се разшири в западна посока с няколко нови квартали. Асфалтирани бяха всичките му улици и бе обявен за най-чистия и благоустроен град в страната. Инженерно-техническата интелигенция демонстрираше висока професионална, обща и битова култура, макар че доходите ѝ бяха относително ниски. С поведението си тя даваше заразителен пример на жителите на града. В идейно отношение отстъпи от хуманитарните възгледи за живота и възприе технократическите идеи¹⁰. С индивидуалистиченото си съзнание заразяваше широки слоеве на интелигенцията.

Петото поколение се възпроизвеждаше главно от интелигенцията. Идваше от по-културни се-

⁸ Ставрева, Л. Литературна Варна. Виж също Хр. Стоева. Спомени прежни и днешни мечти. В., 2008.

⁹ Христова, И. По зова на сърцето. В., 2008.

¹⁰ От тези позиции тя критикуваше обществените отношения в страната и грешките на социализма. Сред технократите се зароди реформаторското течение в БКП. Идеята му обръканост даде път на реставраторските елементи в началото на 90-те години.

мейства, с по-високо образование и с по-висши потребности. То се оформи като *модернизиращо* живота на града поколение – и в материалния и в духовния смисъл. В професионално отношение се запази структурата на четвъртото поколение.

Сред хуманитарната интелигенция най-голяма творческа активност проявяваха главно артистите и музикантите. Те, като приемственост, издигнаха варненските музикални дни, създадени от третото поколение през 1926 г. и възстановени от четвъртото поколение през 1956 г. под името „Варненско лято”, което петото поколение превърна в големи национални културни празници. Заредиха се множество музикални и кинофестивали, художествени изложби и други културни прояви – с национални и международни състави и индивидуални изпълнители. Жителите на града, неговите творци и гости се докоснаха не само до върховете на националното изкуство, но и до световната култура, представяна на варненските сцени. На тях се спяха четвъртото и петото поколение творци на Варна заедно с национални и с международна известност изпълнители.

Образованието направи крачка напред като се обогати с Хуманитарната гимназия, с разрастване на Института за усъвършенстване на учителите и преустройството на музикалното училище в Национално училище по изкуствата. Учителското съсловие издигна професионалната си квалификация. Но на работата си част от учителите започнаха да гледат като на *служба, а не като на призвание*. Много учителски колективи се затвориха в себе си, откъснаха се от обществения живот в града. Намаля и тяхната преподавателска активност. Подрастващото поколение, без достатъчно семейно възпитание, създаваше много трудности на учителите. Разкъса се връзката между семейство и училище. Наградите и званията, с които започнаха да се обсипват учителите, не повишиха тяхната обществена активност. Започна бягство от професията или комерсиализирането ѝ – даване на частни уроци и др.

Установените културни и стопански връзки на града с чужбина се разшириха. Тук идваха културни творци и учени от цял свят. Изучаването на чужди езици излезе извън училищата. Културната атмосфера в града обхвана всички слоеве и квартали. Тя излизаше и вън от града. Образованието и културните институции свързаха Варна с всички райони на страната и чужбина, откъдето проникваха много новости. За съжаление някои творци попаднаха под влиянието на различни постмодернистични веяния и много пъти оставяха зрителните зали празни. Чрез модерните стилове музиката зае водещо място в духовния живот на младите поколения. Музиката загуби функцията си в културния живот и остана за много млади хора само като сред-

ство за забавление и развлечение. *Развлеченията се приемаха за принадлежност към нова, по-висока култура*. Модерната музика и професионалният спорт изостриха до болезненост чувствителността на младите поколения и предизвикваха малокултурност в общуването и агресивност в поведението им. А това се отрази в изострянето на обществените отношения.

Започна отчуждаването от научното знание и научното мислене. Силно намаля четенето на научна литература. Още през 80-те години, от гледна точка на мисленето, започна диференциация на интелигенцията на два слоя – на носители на творческо мислене и на алгоритмическо мислене. Алгоритмическото мислене е с нарушено съотношение между фундаментални, теоретически и конкретни, практически знания. Фундаменталните са основа за производство на нови знания, а алгоритмичните – за осъществяване на еднократни, стандартни, практически действия, които, като алгоритми, се повтарят. Те не подлежат на рационално усъвършенстване. Това е по-лесно. И връх взеха „алгоритмиците”. Фундаменталната образованост се обяви за безплодна за масата от интелигенцията. Това занижи нейните качества и затрудни раждането на нови интелектуалци сред нея.

Но жителите на Варна дълбоко уважават своята талантлива интелигенция, а на посредствените се присмиват. Талантливите, както навсякъде, са забележителни личности. Те очертават яркия образ на града в страната и чужбина. От едно непредставително допитване на в. „Черно море” до жителите на града за 100-те най-забележителни варненци на XX столетие 40 % от посочените имена са на *хора на изкуството* – артисти, композитори, художници, писатели и поети, архитекти и др., 30 % са *учените на града* – професори, доценти, изследователи, откриватели и др., 25 % са имена на *инженерно-техническата интелигенция и морските специалисти* – капитани, адмирал и др.¹¹ В такава духовна атмосфера навлезе в живота *шестото* поколение на интелигенцията на гр. Варна, поколението на прехода.

¹¹ В. Черно море, 5.V.2000 г.